ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА 1892–1893 РОКІВ

Юрій БЕЗЗУБ
викладач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

Анотація. *У статті аналізується оцінка постаті Тараса Шевченка в українському національному відродженні, зроблена Борисом Грінченком у 1892–1893 роках під час публічної дискусії з Михайлом Драгомановим про українську національну справу на сторінках галицько-буковинських видань. Б. Грінченко свідомо виступив проти спроб М. Драгоманова «розвінчати» шевченківські легенди й «побороти» новонароджений культ Великого Кобзаря, продовживши започатковану українськими інтелектуалами традицію створення поетової всенародної слави, образу Шевченка – національного пророка і генія. Така інтерпретація історичної ролі (місії) Т.Шевченка, за переконанням Б. Грінченка, мала сприяти консолідації народжуваної модерної української нації.*

Ключові слова: *нація, національна культура, національне відродження, національна ідея, інтелігенція, українофільство, шевченкознавство.*

Від середини XIX ст. й дотепер центральне місце в історії української культури займає постать Тараса Шевченка. Отож будь-яке концептуальне осмислення чи переосмислення самої парадигми української культури майже неминуче розпочинається з «нового тлумачення» ролі й значення в ній особистості Кобзаря.

Яскравим епізодом у суспільній рецепції Т. Шевченка другої половини XIX ст. стала полеміка між Б. Грінченком і М. Драгомановим 1892–1893 рр. щодо ролі й значення поета у формуванні модерної української нації, його місця в консолідації національних сил, впливу на національну свідомість і культуру. Оцінки Шевченкової постаті були невід'ємною частиною широкої дискусії між двома діячами про українську літературу й «українську національну справу».

Мета цієї розвідки полягає у висвітленні висловленої в рамках полеміки Грінченкової оцінки постаті Т. Шевченка.

Гарячі дебати між Б. Грінченком і М. Драгомановим на шпальтах галицько-буковинських видань засвідчили про важливість і знаковість постаті Т. Шевченка у формуванні української національної ідентичності, найперше як складника ідеологічних і політичних побудов, у яких він мав переважно узагальнено-символічний характер «національної думки». Полеміка між Б. Грінченком і М. Драгомановим (цикли статей Грінченка під назвою «Листи з України Наддніпрянської» та Драгоманова – «Листи на Наддніпрянську Україну») друкувалася у вересні 1892 р. – травні 1893 р. Дописи Б. Грінченка за підписом «П. Вартовий» спочатку були опубліковані в газеті «Буковина» (1892–1893), що виходила в Чернівцях (опубліковано 18 листів-розділів і частину відповіді Драгоманова). Друге видання Грінченкових «Листів…» окремою книжкою побачило світ у Києві після Лютневої революції 1917 р.

Перше видання «Листів на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманова у вигляді статей з'явилося в органі галицьких радикалів «Народ», що виходив у Коломиї та Львові в 1893 та 1894 роках, а деякі «Листи» були опубліковані в «Буковині» 1894 р. Крім того, редакція журналу «Народ» об'єднала «Листи…» Драгоманова в книжці, надрукованій 1894 р. у Коломиї. Третє видання випущене Українською партією соціалістів-революціонерів за редакцією М. Залізняка у Відні 1915 р., а четверте вийшло 1917 р. під час революції у Києві. Ще раз перших п'ять листів побачили світ у зібранні літературних та публіцистичних творів М.Драгоманова в Києві 1970 р. У 1994 р. «Листи…» Б. Грінченка та М. Драгоманова видані окремою книжкою, в якій вони вперше подаються в повному обсязі [*3*, 37–145; *4*, 149–273].

Зрозуміло, що Б. Грінченко мав багатьох попередників в осмисленні сучасниками і нащадками життєвого і творчого шляху Т. Шевченка та практиках «вписування» особистості поета в український національно-культурний контекст.

Одним із перших дослідників Шевченкової постаті був М. Костомаров, який так описав свої враження від ознайомлення з недрукованими творами Т.Шевченка: «… Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважується на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд. … Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, … щоб сховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм невгасимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячним променям, і свіжому повітрю, і допитливості людській …» [*7*, 133]. Уже тут помітне сприйняття Т. Шевченка як пророка – іще не національного, а, так би мовити, пророка для інтелігенції, але ж це оцінка Шевченкової поезії 1846 р., сформульована вже по його смерті в 1861 р.

Подібні думки висловлював і П. Куліш у своїх спогадах: «Сам Шевченко зробився не тим, яким я його покинув, їдучи з України. Се вже був не кобзар, а національний пророк. … Мені здавалося, мовби перед нами

сталося те, чого дознав на собі ветхозавітний посол Господень… Київська інтелігенція, лучче сказати, плодюща її частина обгортала українського барда глибоким почитанням» [*8*, 122–123]. Саме П. Куліш одразу почав широко й енергійно вихваляти й пропагувати Шевченкову поезію, попри те, що нерідко був про неї значно поміркованішої думки, аніж інші Шевченкові друзі та шанувальники.

Після смерті Кобзаря на сторінках «Основи» (1861–1862) та в середовищі «українофільської» інтелігенції, яка гуртувалася довкола часопису, активізувалося творення Шевченкового образу національного поета-пророка, віртуального «батька нації». Аналіз змісту журналу засвідчує, що практично в кожному числі вміщувалося по кілька матеріалів, присвячених Т.Шевченку: раніше не друковані поезії (на думку Є. Кирилюка, протягом двох років існування «Основа» вмістила більше поезій Шевченка, аніж було опубліковано за все його життя), «Щоденник» (з багатьма купюрами цензурного характеру), всі виступи й промови з поетового похорону, кілька чималих статей, де осмислювалося значення Шевченка [*11*, 18–35; *7*, 130–137], спогади друзів і знайомих поета, а також багато віршів, присвячених пам'яті «батька Тараса». Віршовану шану Шевченкові склали П. Куліш, М. Костомаров, С. Руданський, Л. Глібов, М. Максимович, О. Конiський та ін.

Всебічному з'ясуванню постаті Т. Шевченка сприяла поява ґрунтовних матеріалів про нього, зокрема поетових життєписів. У 1860 р. в петербурзькому журналі «Библиотека для чтения» у формі листа до редактора була опублікована автобіографія Шевченка [*13*, 229–236; *15*, 191–193]. М. Зеров назвав її «першим суцільним начерком Шевченкового життя», хоча й зауважив, що опублікований текст не зовсім авторський, а є Кулішевою «переробкою біографічної замітки Шевченка, накиданої в січні того ж 1860 р.» [*6*, 145]. Автентичний текст автобіографії було опубліковано в «Киевской старине» лише 1885 р., тож до того часу саме Кулішева редакція вважалася справжньою автобіографією поета, тим більше, що й сам Шевченко в кількох листах посилався на неї як на свою власну [*14*, 431–435].

У 1874 р. з'явився перший більш-менш обґрунтований біографічний нарис В. Маслова [*9*], у 1882 р. – монографія М. Чалого «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» [*12*]. Однак, незважаючи на «обширність і повноту матеріалу», вони не задовольнили прискіпливих читачів, оскільки, наприклад, заперечення щодо висновків М. Чалого й додатки до біографії друкувались у тогочасній «Киевской старине»…» [*6*, 146].

У 1879 р. в женевському збірнику «Громада» (№ 4. – С. 101–230) побачив світ памфлет М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм», у якому він скаржився на брак задовільної біографії поета з погляду вивчення еволюції Шевченкового світогляду. Спроба Драгоманова «розвінчати» шевченківські легенди й «побороти» новонароджений культ Кобзаря (про формування якого в Галичині з гнівом і сарказмом він не раз говорить) вийшла загалом невдалою. Як відзначив О. Гриценко, професора критикували як «ідолопоклонники» (за неповагу до національного пророка), так згодом й «іконоборці» (за позитивістську обмеженість і резонерство, за нерозуміння природи поетичної творчості) [*2*, 134]. Але критика Драгоманова мала й конструктивний вплив: окрім усвідомлення потреби в якісному науковому виданні творів та листів поета, науковому вивченні його біографії та світогляду, майбутні дослідники ставили одним із завдань неодмінно довести, що Т.Шевченко був не малоосвіченим мужлаєм і ледарем, а досконало орієнтувався у всьому багатстві європейської культури.

На початку 1890-х років, коли Б. Грінченко виступив зі своєю оцінкою Шевченкової постаті, М. Драгоманов був одним із вдумливих дослідників життя і творчості Кобзаря. Вже згадувана його узагальнююча праця «Шевченко, українофіли й соціалізм» стала результатом тривалого вивчення поетової спадщини, адже раніше Драгоманов присвятив Шевченкові нарис у петербурзькій газеті «Неделя» (1874. – № 37), статтю «Славянское и русское значение Шевченко» в газеті «Киевский телеграф» (1876. – 1 червня) та інші розвідки [*5*, 7–133]. Незважаючи на європейський авторитет М. Драгоманова як теоретика «української національної справи», молодий і маловідомий на той час Б.Грінченко вступає з ним у публічну дискусію щодо національно-державних перспектив українців, стратегічних і тактичних завдань української національно свідомої інтелігенції, взаємин української і російської літератур. Одне з чільних місць у розпочатій полеміці посіла особистість Т. Шевченка, яку представники різноманітних течій в українському русі намагалися використати в «партійних» цілях.

Звичайно, Б. Грінченко задовго до початку дискусії добре знав працю М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм». Уважне прочитання Грінченкових «Листів з України Наддніпрянської» переконує, що саме вона стала відправним моментом для розпочатого молодим Грінченком публічного обміну думками з авторитетним Драгомановим. Критичне ставлення Грінченка до драгоманівської «концепції Шевченка», яку він за пунктами розібрав у своїх листах, дало можливість йому сформулювати власне, відмінне від драгоманівського трактування ролі й місця поета не лише в українському літературному процесі, а й у становленні української нації.

Цікаво, що Б. Грінченко ніколи особисто не зустрічався з М. Драгомановим, а останній тривалий час навіть не знав його справжнього прізвища, сприймаючи Грінченкові псевдоніми «Чайченко» і «Вартовий» як прізвища двох різних діячів [*10*, 11–12]. Попри відсутність особистих контактів у публіцистиці 1890-х років, помітна чимала напруженість у заочних стосунках між Грінченком і Драгомановим, яка, безперечно, впливала на гостроту полеміки та визначала часом різкі, інколи навіть нещадні взаємні оцінки.

Важливо пам'ятати, що Б. Грінченко фактично належав до тієї національно свідомої молоді, яка досить критично ставилась до «федералістичної» спадщини М. Драгоманова і сформулювала ідею державної незалежності для українського народу.

Вірогідно, М. Драгоманов уперше згадує Б. Грінченка (Чайченка) ще в листі з Женеви до Київської Старої громади в лютому 1887 р. Розглядаючи українські переклади з інших літератур, він висловлює невдоволення послабленням уваги молодих українців до європейської літератури і надмірним захопленням ідеями толстовства: «Толстовське шаманство посилається українцями в Галичину, українофіл Чайченко переклада й печата плоди цього шаманства в Галичині» [*10*, 12]. Можливо, це викликало певне невдоволення у Грінченка і стало поштовхом до майбутніх диспутів у львівському журналі «Зоря», коли вперше розпочалася полеміка між Б. Грінченком («Вартовим») та М. Драгомановим («Чудаком») щодо питання про ставлення українців до російської літератури (Зоря. – Львів, 1888. – № 10, 13– 14; 1889. – № 4, 8, 9, 10, 11). Однак це був лише вступ до подальшої дискусії, що розгорнулася в 1892–1893 рр.

Б. Грінченко розпочав полеміку з М. Драгомановим в часи, коли започаткована гуртком «Основи» на початку 1860-х років Шевченкова популярність стрімко наростала і в Галичині та на Буковині, набравши навіть розмірів справжнього культу «національного пророка» [*5*, 9–25; *2*, 114–118]. Менше ніж через двадцять років по смерті Т. Шевченка М. Драгоманов цілком справедливо констатував, що він був настільки великою постаттю для українства, що «зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й неукраїнці, коли зайде розмова про українську справу». Щоправда, бачив Драгоманов й іншу тенденцію – на той час ніхто не зважився «докладно розсудити про те, ким насправді був Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто брався писати про нього, перш за все думали про себе, тому кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилось про українського Кобзаря» [*5*, 7]. Очевидно, тут немає потреби переказувати драгоманівську критику всіх поглядів і тлумачень постаті Шевченка представниками різноманітних українських культурних і політичних течій (зацікавлений читач може звернутися до автентичного тексту). Наведемо лише саркастичне узагальнення Драгомановим розмаїтості «повертань Шевченка» з прагматичних, тактичних чи якихось інших міркувань, що були обнародувані до 1878 р. (частину з них критикував і Б. Грінченко): «Шевченко: вже не «безумний патріот»; «ніколи й не був «сепаратистом»; ворог Росії й Польщі й козако-український республіканець; ворог Росії; мирний патріот; пророк «своєї хати й своєї мудрості», яка вберега од «джуми нігілізму»; не соціаліст і не революціонер, а законний австрійський поступовець; не «современный украинофил»; нігіліст і соціаліст; Христос і Беліал (Сатана) тощо. «Так-то крутили на всі боки українофіли в Росії й Австрії свого пророка… Так завше буває з «пророками», на яких їх обожателі не дивляться об'єктивно й історично, а тільки абсолютно», –висновує Драгоманов [*5*, 24].

У праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» Драгоманов якраз і бере на себе місію «розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі». Тепер зрозуміло, що така його спроба виглядає культурологічною недоречністю, адже одну «правильну» відповідь, в чому полягає роль і значення Шевченка, яке його місце в нашій культурі, навряд чи можна знайти. «Її не було в другій половині XIX ст., немає нині і очевидно не може бути взагалі, бо цих ролей і місць було і є багато, отже, і значення Шевченка для різних часів і різних суспільних груп є далеко не однаковим. Невірним, науково некоректним було б оголошувати якусь одну інтерпретацію Шевченка та його ролі (місії) – істинною, а всі інші – непорозуміннями, помилками, проявами «сліпоти» і т. ін. [*2*, 98].

Саме проти намагання М. Драгоманова «десакралізувати» Т. Шевченка й виступив Б. Грінченко в «Листах з України Наддніпрянської». Як видається, з одного боку, він зробив це з глибокого переконання в непересічності Шевченкової постаті для народжуваної української нації, а з другого – образ Шевченка-пророка міг добре прислужитися для консолідації молодої генерації свідомих українців, яка стала на позиції української культурної та державної незалежності і до якої належав сам Грінченко.

Спершу він робить огляд нової української літератури, починаючи з Котляревського, і критично оцінює спадщину і справи українських письменників та істориків – І. Котляревського, Г. Квітки, М. Костомарова, П. Куліша та інших діячів українського відродження. Віддаючи кожному з них належне, Грінченко на конкретних творах кожного ілюструє, що «в тодішньому вкраїнському діячеві сиділо дві душі: одна українська, а друга – російська. Українську душу йому дав рід, почування любові до рідного краю, любові до своєї мови, до свого народу; російську душу давало йому російське життя, російська урядова служба, бюрократична прихильність до ласки, яку виявляло російське начальство. Ото його, тодішнього російського інтеліґента, і тягло і туди, і сюди і до рідного краю, і до «Станіслава на шию»; хотілося і рідному краєві послужити, і того, від кого «Станіслав» той залежить, не прогнівити» [*3*, 60]. Із невиразних і плутаних уявлень українським інтелігентам довелося б ще довго виплутуватися, аби не з'явився «… той, хто завсігди йде своїм шляхом і хто розрубує плутанину, коли її не можна розплутати, – геній. Таким генієм був наш національний пророк Тарас Шевченко» [*3*, 61].

На глибоке переконання Б.Грінченка, не Костомаров та Куліш «навчали Шевченка», показували йому шлях до визвольних ідей, а навпаки, адже Шевченко познайомився з Кулішем 1844 р., коли вже були написані його «Перебендя», «Гамалія», «Тарасова ніч»,

«Гайдамаки» та інші твори. «Хто не побачить у них широкого геніального помаху, хто не почує в них нового національного слова, той може бути певний, що він ніколи не розумів генія», – стверджує Б.Грінченко. На підтвердження наводить вислів Куліша з його передмови до «Хуторної поезії»: «Київська громада дивилась тоді на Шевченка, як на якийсь небесний світильник, і самому Кулішеві сяйво його, Шевченкового, духа було чимсь надприродним» [*3*, 61]. Того ж 1844 р. Шевченко пише «Сон», «Чигирин»; 1845 р. – «До Основ'яненка», «І мертвим, і живим, і ненародженним…», «Заповіт», «Розрита могила», «Кавказ» і тільки тоді знайомиться з Костомаровим (у 1845 – навесні 1846 р.) [*3*, 61–62].

Не погоджується Грінченко і з твердженням О. Огоновського, що Шевченко, тільки перейнявшись гуманними ідеями Кирило-Мефодіївського товариства, «став виявляти правдивий патріотизм український» і написав «Сон» та «Кавказ», а також «Івана Гуса» та «Дружнєє посланіє», бо «…«Сон» написано ще 1844 р.; «Кавказ», «Івана Гуса» та «Дружнєє посланіє» 1845 р., а Кирило-Мефодіївське братство заснувалося тільки 1846 р.». Отже, й про вплив Кирило-Мефодіївського братства на національні погляди Шевченка не можна говорити, бо вони виявилися раніше. Тому висновок Грінченка однозначний: Шевченко Костомарову «сказав нове нечуване слово і показав Костомарову шлях». При цьому Грінченко посилається на свідчення самого Костомарова у «Воспоминаниях о двух малярах» про його перше знайомство з Шевченком [*3*, 62–63]. Грінченко стверджує: кожний, хто прочитає Шевченкові твори та статут Кирило-Мефодіївського товариства, «переконається, що в ньому лише сформульовано ті ж Шевченкові ідеї, прикладені до практики» [*3*, 72].

Б. Грінченко переконаний, що й «Основа» стояла на Шевченковому ґрунті, а її найголовніші полемісти Костомаров і Куліш боролися за ті ідеали, які найкраще були висловлені в Шевченкових творах. Відзначимо також, що Б. Грінченко вбачав і принципову різницю: Шевченко вважав українську народність нацією, яка мала користуватися усіма належними нації правами, в тому числі й правом політичної самостійності. Костомаров та Куліш вважали дещо інакше. Зокрема, в статті «Две русские народности» (Основа. – СПб., 1861. – № 3. – С. 33–80) Костомаров доводив, що «південноруське плем'я» (українці) в минулій історії довело нездатність до державного життя і справедливо мало поступитися великоруському, прилучитись до нього тоді, коли завданням спільної руської історії було скласти державу [*3*, 73]. З наведених фактів і міркувань для Б. Грінченка стало цілком зрозумілим, «хто був батьком нашому національному самопізнанню, перед ким ми повинні схилятися, як перед недосяжним і досі генієм, чия колосальна постать знімається аж до неба, аж туди, де довічні зорі вінчають своїм осяйним вінцем чоло нашому пророкові» [*3*, 63].

Один із своїх публічних листів Б. Грінченко спеціально присвячує з'ясуванню питання про національні (історичні) ідеали Шевченка. Йдучи за попередньою логікою, він відкидає думку про те, що в національних поглядах Шевченка слід відрізняти два періоди: перший – коли український патріотизм був у нього із «старокозацькою закраскою», і другий – коли він її позбувся, тобто «перенявся живо гуманними ідеями Кирило-Мефодіївського товариства», і тільки тоді витворився в нього «антагонізм до царизму» та «правдивий патріотизм український». Шевченко справді змінив свої погляди на козацьку старшину, на гетьманів, – згоджується Грінченко, – але завжди був прихильний до гетьманщини як автономної форми українського політичного життя. Ще прихильнішим він був до народних козацьких рухів, хоча й розумів все те зло, яке поставало з них. Шевченкове козакофільство Б. Грінченко підтверджує такими творами, як «Сон» (1847), де поет називає козацьку славу «великою славою», «Чернець» (1848), «Не знаю, як тепер ляхи живуть» (1848), «Ой чого ти почорніло» (1849), «У неділеньку святую» (1849), «Швачка» (1849), «Заступила чорна хмара» (1850), «Буває, в неволі іноді згадаю», у яких уславлюється козаччина.

Отже, «Шевченко ніколи не зрікався своєї старовини, він своїм геніальним оком уздрів той пункт, з якого треба було дивитися на нашу минулість, і став на ньому. Його геній наштемповує ганебним клеймом тих, хто був «гряззю Москви» та «варшавським сміттям», ганить людей, але цілком обстає за загальним національним рухом, що мав своєю метою загальнолюдську та національно-українську волю … Ні, Шевченко не відривається від нашого історичного ґрунту, бо знає, що сього не можна робити, бо бачить добре свій національний стяг тоді, як його ніхто ще не бачить; бо він, Шевченко, є фокус (світозбір), що в ньому зійшлися всі промені народного розуму, почування та сподівання; бо він є той, що сам один у своїй душі містив усе те, що містили мільйони намученого неволею вкраїнського народу, бо він є той, кого ми звемо – геній» [*3*, 63–65].

Геніальність Шевченка – у його національній самосвідомості, отож «своєю незмірною вагою, значенням у справі національного відродження свого рідного краю він є з'явищем феноменальним, єдиним, може, на світі» [*1*, 65]. Шевченкові попередники у своїх творах ледве насмілювались згадувати про українську самостійність, а коли й згадували, то розуміли її не як самостійність нації, а як самостійність (дуже невелику) частини «единого и неделимого русского народа», самостійність з ласки цього «єдиного» народу, або «старшого брата». Шевченко ж у своїх поезіях виразно ставить самостійність українців як нації [*3*, 65].

Окремо Б. Грінченко відзначає у Шевченка розуміння слов'янства як єдиної сім'ї братніх народів. Для нього очевидно, що поет визнає за кожним слов'янським народом право на цілковиту національну самостійність і насамперед визнає її за українсько-руським народом. Він гостро захищає цю самостійність від усіляких посягань з польського чи

московського боку. Якщо єднання, помічає Шевченко, стає вже не братанням, а неволею, він відразу ж повстає проти всіляких «единств та неделимостей» та не вагається звинуватити Богдана Хмельницького за те, що він піддався під московську руку [*3*, 65–66].

Значимими для Б.Грінченка є гострі Шевченкові виступи як проти всякого деспотизму взагалі («Царі»), так і деспотизму тодішнього російського режиму. Найбільше це помітно у змальованому образі «деспотства» в поемі «Сон», де Шевченко оповідає про завдані Україні кривди і виразно бажає повернення їй «природних національних прав».

Відзначає Б. Грінченко відсутність у Шевченка антипольських настроїв: поета зовсім не веселить, як попередніх письменників, що деякі гетьмани «уміли ляхів трощити». Він радить землякам не чванитися, що українці «Польщу колись завалили», бо ні полякам, ні українцям з того не стало користі: обидва народи це привело до національної неволі (йдеться про ліквідацію польської державності та включення українських земель до складу Австрійської та Російської імперій внаслідок трьох поділів Речі Посполитої Росією, Австрією і Пруссією (1772–1795)) [*3*, 67].

Наголошує Б.Грінченко на визнанні Шевченком того факту, що до занепаду державного життя довели Україну власні ледачі проводирі [*3*, 66]. За його висловом, Шевченко сміливо називає своїх земляків рабами, обвинувачуючи їх за ту недолю, яку терпить рідна країна. Його не обдуриш «позверховним», «галушковим» патріотизмом, якого так багато було в перших українських письменників. Він вимагає від українців іншого: «Розкуйтеся! Братайтеся!», «киньте бути «гряззю Москви» чи «варшавським сміттям», дійдіть до свідомості, що ви є сини великої самостійної нації, не хиліться ні перед Москвою, ні перед Варшавою, дбайте про те, щоб досягти національної самостійності» [*3*, 68].

За Б. Грінченком, Шевченко оригінально, «притому не помиляючись», розумів національну самостійність. У його розумінні вільна нація була сім'єю вільних і рівних людей-братів, тому поет виступає проти станової нерівності, перекиньчиків, які «продають своїх дітей у різниці москалеві», закликає панство обняти «найменшого брата» – селянина. Лише тоді, коли не буде ні пана, ні мужика, а буде одна «цілонародна освічена вкраїнська сім'я», можлива українська національна самостійність. Єдиний спосіб здобути її – здійснити широку реформу суспільних («межилюдських») відносин. Йдеться не тільки про визволення селян із кріпацтва, а й про очищення умів від «попівсько-поліцейської» правди, здобуття «вольної, нової сім'ї», «розірвання кайданів», виховання нових поколінь на оновленій землі, де «… врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люде на землі!». Ніщо не повинно зупиняти таку реформу суспільних відносин в Україні, навіть найбільш закорінена у народній душі церква, яка теж мусить бути реорганізована. З таких завдань, що стояли перед інтелігенцією, Грінченко, як і Шевченко, висновує необхідність праці на користь власного народу задля визволення з національної неволі, бо інакше з будь-якої інтелігентської роботи вийде «порожній галушковий патріотизм» [*3*, 68–70].

Так Грінченко помічає «національні Шевченкові думки», відзначаючи, що в них немає національного шовінізму, галушкового патріотизму і крихти того рабського духу, які він добачає у поетових попередників. Завжди і скрізь у Шевченка український народ – самостійна українська нація, для якої він вимагає усіх прав, які належать кожній нації. Важливо, що ця Шевченкова самостійність, ворожість до рабства примушує його ненавидіти це рабство всюди, де він його бачить, – хоч би в рабстві був і його ворог (Польща). «Тим у Шевченка нема й крихти національного ворогування ні до москалів як до нації, ні до ляхів. Він повстає проти московського гніту, але не проти московської нації. Він повстає проти польського гніту в минулості, але знов не проти польської нації…» [*3*, 71].

Отже, Б. Грінченко наполегливо стверджує, що «Шевченко першим виразно висловив ідею повної незалежності української народності яко нації і вкупі з тим зостався завсігди і всюди толерантним до інших націй», тобто висловив дещо зовсім нове й нечуване з уст українських письменників, його попередників. Шевченко був першим українцем з правдивою національною свідомістю, і «ніхто не пособив так, як він, вироблятися доброму вкраїнському національному світоглядові. Яке велике є те діло, що він зробив, можна зрозуміти тільки тоді, коли ми зрозуміємо, яка темрява царювала в нас до Шевченка. Те, що він казав про Шафарика, з далеко більшим правом можна сказати про нього самого. Він бо справді засвітив «світло правди, волі», він справді українців «…сім'ю велику во тьмі і неволі, перелічив до одного, перелічив трупи», а не українців, – і став «Ієзекіїлем. І – о диво! – трупи встали і очі розкрили» [*3*, 71–72].

Саме за те, що Шевченко «з трупів поробив живих людей (бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи?)», Грінченко й називає поета «нашим національним пророком», тому й бачить у ньому «феноменальне, може, єдине з'явище у всесвітній історії». «Ми певні, – підсумовує автор «Листів…», – що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [*3*, 72].

Таким чином, публічний виступ Б. Грінченка в 1890-х роках щодо тлумачення Кобзаревої постаті є спробою «нових прочитань» життя і творчості Кобзаря і з'ясування значення його особистості в історії українського відродження. Взагалі Б. Грінченко часто розглядав українську літературу насамперед із погляду її місії в піднесенні національної свідомості, тому й констатував, що жоден із Шевченкових попередників (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко,

П. Гулак-Артемовський, О. Строженко, А. Метлинський та ін.) не зумів піднятися до рівня свідомого служіння своєю творчістю інтересам народності і краю.

Крім того, як і Т. Шевченко, Б. Грінченко був переконаним прибічником незалежності і самостійності української нації, відкидав будь-які спроби денаціоналізації українців з боку польської й російської суспільності, захищав її від об'єднавчих (імперіалістичних) посягань московських і польських націоналів-державників. Послідовність Шевченка щодо обстоювання національних прав українців дуже імпонувала Грінченкові так само, як і поетова пропозиція братерської співдружності як засади співжиття для слов'янських народів. Тому він різко критикував двозначні, на його думку, надії М. Драгоманова на майбутність добровільного федералізму в стосунках України з Росією, а М. Костомарова й П. Куліша картав за відстоювання можливості і доцільності об'єднання України з Московією.

Слід враховувати світоглядний і політичний підтексти Грінченкового виступу в «оборону Шевченка» в «Листах з України Наддніпрянської». Як стверджує П. Сохань, «Б. Грінченко був найяскравішим представником молодого покоління борців за українську національну справу, які в кінці XIX – на початку XX ст. вийшли на історичну арену як нова сила, сповнена гарячого бажання активізувати придушений російським царизмом український національно-визвольний рух» [*10*, 10]. Саме тоді українська молодь «повстала» проти старшого покоління, яке вона вважала «українофілами», що через побоювання та конформізм до влади не робили політичних кроків для поліпшення долі своєї країни і навіть між собою розмовляли російською мовою. Разом з однодумцями Грінченко позиціонував себе свідомим, національно активним українцем, продовжувачем патріотичної справи Т. Шевченка. Не випадково тоді ж, у 1891–1892 рр., «повстала молодь» (ймовірно, влітку 1891 р.) утворила таємне товариство – Братство Тарасівців (Братство Тараса Шевченка). У сучасній історіографії Братство часто розглядається як перша українська організація, що стояла на засадах повної державної самостійності України. Духовним лідером «братчики» свідомо обрали саме Шевченка і навіть склали символічну клятву на його могилі на Чернечій горі поширювати серед українців Кобзареві ідеї. Молоді особливо імпонували Шевченкові погляди на ідею української національної незалежності.

Саме тому в полеміці Б. Грінченка з М. Драгомановим про українську національну справу «Шевченкові-пророку», «Шевченкові-генієві» відводилося центральне місце цементуючої постаті для ідейного й духовного єднання членів нового товариства, яке виступало за національну активність українців, прагнучи до визволення українського народу від російського панування та до автономії всіх народів імперії. Ідейним стрижнем такого образу Шевченка було трактування поета як символу української національної ідеї, «нашого першого поета й першого історика», чиї «історичні» поезії містять хай і не завжди точну фактично, але глибинно-істинну, справді національну версію нашої історії; чия мова є еталоном живої «народної української мови», чиє кожне слово є священним для кожного справжнього українця.

Без сумніву, оцінкою Т. Шевченка як «національного генія, пророка і провідника» Б. Грінченко дуже прислужився майбутнім поколінням українських інтелектуалів, для яких поет залишався цементуючим началом народжуваної нації, попри цілком закономірні й пояснювані спроби концептуальних «переосмислень» Шевченкової особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн М.Д. Франко і Шевченко: спостереження за шевченкознавчою спадщиною І.Я. Франка / М.Д. Бернштейн. – К.: Дніпро, 1984. – 268 с.

2. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко) // Герої та знаменитості в українській культурі / Ред. О. Гриценко. – К.: УЦКД, 1999. – С. 97–165.

3. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / Б. Грінченко // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 37–145.

4. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 149–273.

5. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм / М.П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – С. 7–133 (вперше надрукована в збірнику «Громада». – 1879. – № 4. – С. 101–230).

6. Зеров М. Лекції з історії української літератури / М. Зеров. – Оквіл: Видавництво «Мозаїка», Канадський Інститут Українських Студій, 1977. – 271 с.

7. Костомаров М.І. Спогад про двох малярів / М.І. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 130–137 (вперше надруковано в журналі «Основа». – 1861. – № 4. – С. 44–56).

8. Куліш П.О. Історичне оповідання (уривки) / П.О. Куліш // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – С. 122–130.

9. Маслов В.П. Тарас Григорьевич Шевченко. Биографический очерк / В.П. Маслов. – М.: Издание народнаго журнала «Грамотей», 1874. – 54 с.

10. Сохань П. Б. Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. – С. 5–17.

11. Хуторянин [Куліш П. О.] Листи с хутора: III. Чого стоїть Шевченко, яко поет народний / П.О. Куліш // Основа. – 1861. – № 3. – С. 18–35.

12. Чалый М.К. Жизнь и произведения Тараса Шевченка: (свод материалов для его биографии) / М.К. Чалый. – К.: Тип. К.Н. Милевского, 1882. – 281с.

13. Шевченко Т. «Письмо Т.Гр. Шевченка к редактору «Народного чтения» / Т. Шевченко // Народное чтение. – 1860. – № 2. – С. 229–236.

14. Шевченко Т. Автобиография Т.Гр. Шевченка, писанная для «Народного чтения» (публікація П. Куліша) / Т. Шевченко // Киевская старина. – 1885. – № 11. – С. 431– 435.

15. Шевченко Т. Автобіографія / Т. Шевченко // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – С. 191–193.

Юрий Беззуб

Личность Тараса Шевченко в публицистическом наследии Бориса Гринченко 1892–1893 годов

Аннотация. *В статье анализируется оценка личности Тараса Шевченко в украинском национальном возрождении, сделанная Борисом Гринченко в 1892–1893 годах во время публичной дискуссии с Михаилом Драгомановым об украинском национальном деле на страницах галицко-буковинских изданий. Б. Гринченко сознательно выступил против попыток М. Драгоманова «развенчать» шевченковские легенды и «побороть» создаваемый культ Великого Кобзаря, продолжив начатую украинскими интеллектуалами традицию создания всенародной славы поэта, образа Шевченко – национального пророка и гения. Такая интерпретация исторической роли (миссии) Т. Шевченко, по убеждению Б. Гринченко, должна способствовать консолидации нарождающейся украинской нации.*

Ключевые слова: *нация, национальная культура, национальное возрождение, национальная идея, интеллигенция, украинофильство, шевченковедение.*

Yuriy Bezzub

Taras Shevchenko's Personality in Borys Hrinchenko's Publicistic Heritage in 1892–1893

Annotation. *In the article author presented Borys Hrinchenko's opinion concerning Taras Shevchenko's place in Ukrainian national revival which he made public in 1892 – 1893 during debates with Mykhailo Drahomanov devoted to national affairs on pages of Galician-Volynian publications. B. Hrinchenko opposed M. Drahomanov's efforts to break Shevchenko's legends and to conquer newborn cult of Great Kobzar. Thus he kept on tradition of creation of Shevchenko's nation-wide fame as national prophet and genius. Hrinchenko was convinced that such interpretation of historical mission of Shevchenko could be favorable for consolidation of modern Ukrainian nation.*

Key words: *nation, national culture, national revival, national idea, intelligentsia, Ukrainophilia, Shevchenko studies.*